

Др. Василь Кучабський.

Українська дипломатія і держави антанти в році 1919.¹⁾

(Продовження.)

Тримаючися розпучливо за Lloyd George-a, галичани отже не бачили того, що вони висіли на волоску, що вони не були для Англії нічим, як тільки об'єктом для виміни і то навіть не політичним, а лиш господарським об'єктом, — що більше! — вони не бачили того, що підчас цього, як Англія не робила нічого, щоб вони змогли встоятися перед Польщею мілітарно, вони самі обороною свого краю перед Польщею робили все, що могли, щоб Англія могла, так сказати, їх за як найдорожчу ціну продати. Англійсько-французька контроверза в галицькій справі була таким чином властиво лиш питанням, чи Франція зуміє дістати Східну Галичину для Польщі не приневолена відшкодувати за це Англію деінде, чи навпаки буде воно необхідним, щоби Франція заплатила за Східну Галичину, так сказати, ціну кількох десятків, чи сотень тисяч якихсь сирійців, арабів, чи мезопотамців; — і майже з цілою певністю можна приймати, що отворення антантських архівів для дослідів виявить колись документальні докази тісного звязку „східно-галицького питання“ з англійсько-французькими спорами в кольоніальних справах.

А щодо Наддніпрячини, то англійський лібералізм не давав їй навіть тої малої шанси, яку давав галичанам. Як у відношенню до Німеччини й Середньої Європи, так теж у відношенню до Росії й до Східної Європи англійський лібералізм тужив за тим, щоб як мога найшвидше відновити торговельні й інші гешефти на областях колишньої Російської Імперії. Не тільки з уваги на те, що московський більшовизм був вогнищем, з якого виходило соціальне кипіння, що погрожувало цілому капіталістичному світові, а ще й тому, що викликана ним колотнеча в Східній Європі виключала Росію зі „світового ринку“, ставився отже англійський лібералізм до більшовизму таксамо вороже, що й консерватизм. Коли б ліберали вірили так як консерватисти, що більшовизм можна сполученими силами російської контрреволюції і антанти мілітарно перемогти, то вони б це робили рука в руку з консерватистами. Але ліберали далеко не так ясно як консерватисти здавали собі справу з величини небезпеки, яка тоді грозила капіталістичному світовому порядку, щоб вони могли покласти такі максимальні зусилля для збройної боротьби проти більшовиків, які кладено в світовій війні проти Німеччини. Як у всьому, так і тут вони вірили, що просперітет є нібито останньою ціллю людського

¹⁾ Ця розвідка є продовженням поміщеної в ч. 1 і 2 „Дзвонів“ розвідки про польську дипломатію і „східно-галицьке питання“ і статті в ч. 6.

буття, і думали, що поширенню „більшовицької недуги“ в Європі можна поставити непереможне забороло одним лиш тільки піднесенням господарського положення Німеччини й інших середньо-європейських країн. ¹⁾ В наслідок нерозуміння більшовизму і того факту, що його можна було загасити що правда внутрішнім зміцненням країн, алежбо з рівночасним вжиттям теж і їхніх воєнних сил проти нього, не були отже англійські ліберали склонні до того, щоб покласти такі матеріальні жертви, яких вимагало б утримування війни проти більшовиків, а що без таких жертв з боку світового капіталізму російська контрреволюція ледви чи могла побідити, то ліберали поставили під сумнів взагалі всяку доцільність воєнного поборювання більшовизму. Вони вірили, що теж і в Східній Європі можна з успіхом ужити тих метод „права на самовизначення“, „свободи“, „демократії“ й „господарського піднесення“, з якими вони працювали в області політики у всій решті Європи, і то вжити їх успішно з виключенням зброї і так би мовити в вільній і мирній конкуренції з більшовицькою ідеєю.

Ніде так яскраво, так жахливо, виразно, як у підприємствій на цій підставі, неофіційній спробі контакту між англо-американським світовим капіталізмом, як його заступали Lloyd George і Wilson, і більшовицькою світовою революцією, як її репрезентували висланники Леніна, — ніде так яскраво, так жахливо виразно як у цьому, не виявилася міжтим абсолютна нижчість капіталістично-господарського думання в його приміненню до політики від того великодержавно-політичного думання, яке заключалося в більшовизмі. Ті самі капіталістичні потуги, які розторожили такі Імперії як Австро-Угорщину й Німеччину і поділили між собою пів світа, були такі безголові в відношенню до незнаного їм до того часу феномену цілком іншого політичного способу думання, аніж розв'язування політичних завдань по схемі важення приватно-господарських користей для заінтересованих у даній справі капіталістичних концернів, що вони хвилинами вважали більшовизм за свого роду голодове безум'я і поважно призадумувалися над тим, чи не найліпшим способом, упоратися з більшовизмом, буде „гуманітарна акція“ заповнення Московщини припасами харчу з Америки! ²⁾

Така велика була ота капіталістична ігноранція в відношенню до більшовизму, така неперевижима зарозумілість, із якою уважано капіталістичний просперітет найбільше людству відповідаючим станом, у тій вірі, що ніякий більшовизм не встоїться перед тугою за таким станом, якщо тільки Росія пізнає добродійства „права на самовизначення“ і „демократичної свободи“, що уважано себе серйозно за покликаних, мир, якого народи

¹⁾ Backer, op. cit. Том II. ст. 225—226.

²⁾ Цю найзабавнішу главу всієї Паризької Мирової Конференції, а саме: сутичку англо-американського капіталізму з більшовизмом, представляє на підставі документів і протоколів Меггейх, op. cit. ст. 268—299. Пор. теж Temperley, op. cit. Том VI. ст. 311—317.

Росії самі знайти ніяк не могли, принести їм в дарі, — як про це граціозно висловився раз Lloyd George: „Уповажнені антанти не могли б, виїзджаючи з Парижа після закінчення Мирової Конференції, собі погратулювати, що вони причинилися до того, щоб сотворити ліпший світ, коли б у цьому менті половина Європи і половина Азії ще були в вогню“. ¹⁾

Ведені просто імпонуючим знанням цієї капіталістичної психології й способу думання, вмшалися тут більшовицькі політики потуги, з такою вищістю і такою рафінованістю, що були на переломі 1918—1919-ого року хвилини, коли понтіфeksi світового капіталу були поставлені просто на службу більшовицької світової революції. Більшевикам ходило про те, щоби припинити підтримку російської контрреволюції антантою і зискати на часі, аби призвести на окупованих контрреволюціонерами областях внутрішній вибух більшовизму, а на своїх власних областях скріпитися передтим, ніж буде випущена в рух хуртовина проти Середньої Європи, і їм ходило про те, щоб почав ділати соціальний фермент в самих таки антантських країнах, аж і вони теж дозріють до того, щоб у них вибухнув комунізм. Ріжними зводними обіцянками господарського характеру — як ось невиразні запевнення, що будуть сплачені довги царської Росії і т. ін. — обіцянками, що були передані світовому капіталу йогож таки власними посередниками, ²⁾ осягнули вкінці більшовики, що за їхньою ініціативою сконструовано програму Lloyd George-a і Wilson-a, отже англійського лібералізму й американської демократії, щодо Східної Європи. 16. січня 1919 предложив Lloyd George цю програму Інтераліантській Конференції в Парижі: він хотів упоратися з хаосом у Східній Європі в той спосіб, щоби признати всі de-facto — уряди на колишніх російських землях, призвести загальне перемир'я між ними й більшовиками і звести їх усіх на одну конференцію, щоб вони там між собою погодились. ³⁾ Це найвище й останнє слово капіталістично-господарської політики, що правда, ніякої стійкості не мало: і Франція і російська контрреволюція відкинули цю вимогу з якнайбільшим обуренням, і хоч англійський лібералізм іще якийсь час — аж по квітень 1919 — ішов у хвості більшовицької дипломатії, то вкінці таки треба було в виду крайно для Lloyd George-a небезпечної англійсько-консервативної опозиції оту програму так без решти закинути, що Lloyd George заявив 16. квітня 1919 в англійському пярляменті, що він про ніяке пактування з більшовиками

¹⁾ Mermeix, op. cit. ст. 281.

²⁾ Так вислав був наприклад Lansing американця William-a C. Bullit-a в лютому 1919 „для студій про положення“ в Росію, де цей пактував з Чічеріном і Літвіновом (Temperley, op. cit. Том VI, ст. 313), але ще й багато раніше взялися були за навязання такого неофіційного контакту англійці в скандинавських столицях. (Пор. Mermeix, op. cit. ст. 268—269).

³⁾ Temperley, op. cit. Том VI. ст. 312.

ніколи нічого не знав. 1) Англійський лібералізм зрікся в цей спосіб цілковитої всякої власної політики щодо Східної Європи і провід усієї англійської політики в Східній Європі припав неподільно консерватистам, 2) так що в остаточному висліді Наддніпрянщині нічого було чекати теж і від ліберальної Англії.

Якщо більшовики були одною потугою в тогочасній Європі, якої політична проникливість опановувала загально-європейське положення суверенно, то не Англія, тільки Франція була другою потугою, яка бачила свої цілі й шляхи серед загальної метушні ясно. Керуючися невмолимою ненавистю до Німеччини, була Франція в одному абсолютно згідна: що всі європейські проблеми необхідно розв'язати з одної-одиної точки, а власне: наскільки ця чи інша розв'язка уявляє собою в даному питанню можливо найвищу міру шкодження Німеччині й її паралізування. Ясно здаючи собі справу з того, що ніщо так дуже не годилося до того, щоб сполучити всіх сусідів Німеччини в постійному союзі проти неї під проводом Франції, як спільний для них усіх страх перед німецькою відплатою, якщо всім їм дати потрохи з області Німецької Імперії, піддержувала Франція з крайною енергією не лиш Польщу, Данію й Бельгію в тому, щоб вони по змозі як найповніше наситилися німецькими областями, але й — там де інакше не йшло — не пропускала навіть таких дрібниць як ось прилучення маленької округини Шлеську до Чехословаччини, аби все, що мога, зробити, щоб навкруг Німеччини повстав залізний перстень ворогів. Розбиття Австро-Угорщини на національні держави рівночасно з душенням німецьких союзників, Мадярів і Болгарів, було другим засобом осамітнення Німеччини. Сліпий страх ненімецьких народів Середньої Європи, щоб не стати добиччю якоїсь оновленої Німеччини, повинен був змобілізувати їх проти Німеччини під постійним проводом Франції наче другу лінію облягаючих якусь фортецю військ. Третє рішення приймала Франція в Східній Європі. В виду упадку Росії перемогла в французьких політичних міркуваннях пропозиція Дмовського, створити замість отої Імперії могутню Польщу, яка повинна простятися на якнайбільші, відорвані від Німеччини області, щоби в наслідок цього попасти в непримириму ворожнечу до Німеччини. Підставу цілої цієї системи мали уявляти собою по змозі якнайміцніша позиція Франції над Реном і зубожіння Німеччини в наслідок по змозі якнайважчих репараційних тягарів, — і ось так і накреслено кількома рисами цілу французьку політику на Паризькій Мировій Конференції. Як ціла Франція була одностайна в одному почуванні, так теж в одному мужеві знайшло оте бажання знищення Німеччини своє уосіблення: в прем'єрі Франції Георгі-ови Сіменсеау³⁾.

¹⁾ Ор. cit. Том VI. ст. 316.

²⁾ 6. лютого 1919 отримав Денікін перший корабельний ладунок з англійським воєнним вирядом. (Пор. Elias Hurwicz, Geschichte des russischen Bürgerkrieges. Berlin 1927, ст. 131).

³⁾ Пор. Baker, op. cit. Том II. ст. 22, II.

Отже більшовизм грозив поваленням цієї цілої системи. Бо якщо він вдерся б у Середню Європу, якщо там перемогла б ідея об'єднання народів до боротьби проти світового капіталу, себто проти антанти, то тоді не Париж став би столицею тих народів, тільки Москва, і в найліпшому разі Франція знову стояла б сама одна проти Німеччини. А якщо до того ще й Німеччина пристала б до світової соціальної революції, то столицею тієї революції може став би замість Москви — Берлін. Отже конечність знищення московського більшовизму признавано у Франції загально, розходження в поглядах існувало тільки щодо того, які засоби для цього найбільше годились, але й ті погляди себе взаємно властиво не поборювали, тільки доповнювали, і це була зіграність, що відзначалася рідкою зручністю.¹⁾ Сам Clémentel, а з ним увесь той табір, який і серед французького капіталу і на Паризькій Мировій Конференції був рішачий від імени Франції, стояв на тому, що сили антанти не вистарчали, щоб навести лад на велетенських областях колишньої Російської Імперії. До чого він змагав, це було отже тільки закріплення пояса підчинених Франції національних держав: у першій лінії Польщі й Румунії, а в другій Чехословаччини — де ще треба було спершу перемогти англійські впливи, — щоб отой пояс, так званий „санітарний кордон“ („cordon sanitaire“), держав здалеку від Європи „більшовицьку недугу“ і рівночасно відділював як непереможне забороло Німеччину від більшовицької Росії.²⁾ За те вирішення судьби Росії треба було залишити її внутрішній міжусобиці: може протягнеться оте самошматування Росії на необмежений час, а тоді завше ще буде нагода поділити й упорядкувати пізніше Східну Європу при допомозі зміцнених у міжчасі Польщі й Румунії в такий спосіб, який буде Франції відповідати; а якщо навпаки, виявляться якісь позначки, що східно-європейська метушня буде переможена знутри Росії, то все ще буде час визнатися в тому новому положенню і якось рішитися. Щодо Польщі було отже поки-що важно, щоб вона дістала свої границі з Німеччиною, а на сході щоб вона провізорично простягалася так далеко, як того буде треба, щоб вона стала міцним заборолом проти Східної Європи. Якщо вдасться полякам галичан якось включити

¹⁾ Говорючи про політику Foch-a, яка протиставилася політиці Clémentel, міркує Baker, op. cit. Том II. ст. 25 ось як: „Правдоподібно роблено ці інтриги — принаймні по часті — за плечима Clémentel і ними займалися більше чи менше ворожо до нього настроєні елементи, але ці такі речі могли діятися цілком без його відома? Точ-в-точ як Lloyd George покладав усі зусилля, щоб — відповідно до обставин — послугуватися для своїх цілей раз британськими реакціонерами, то знов британськими лібералами, таксамо пробував без сумніву теж і Clémentel кидати ці сили старого порядку в бій у Парижу яко свої помічні війська“. Теж і така постороння людина як Margolin, op. cit. ст. 152, мусів помічати ось що: „Дуже характеристичною річчю було, що вище згадані орієнтації (Франції, В. К.) на Польщу і на Росію ніколи одна другій не протиставилася... Вони ділали наче за мовчальною угодою між собою паралельно. Вони ставили наче б то на дві карти, забезпечувалися на обидва випадки“.

²⁾ Пор. Baker, op. cit. Том II. ст. 25, Том I. ст. 317-318.

в „санітарний кордон“ без того, щоб здобувати цілу Східну Галичину, — то тим краще, так що Франція — в противенстві до Дмовського — не мала нічого проти якоїсь „самостійної“, аби тільки безумовно спіраючоїся на Польщу, української державки,¹ — але якщо це Польщі не вдасться, якщо непослушна Західна Україна буде перешкоджувати польсько-румунській грі, то треба буде безумовно прилучити Східну Галичину до Польщі, щоб Польща дістала безпосередні границі з Румунією. Чи так чи сяк, а польсько-галицька війна була в найвищій степені невідгідна, шкідлива й небажана: найпростіше було б, коли б Польща Галичан підбила.

Зате Наддніпрянщина належала до країн поза „санітарним кордоном“, щодо яких Франція поки-що була так сказати незаінтересована, хіба що Наддніпрянці самі хотіли б стати при польсько-румунському проводі й „піддержці“ висуненою в передпілля граничного сторожжю „санітарного кордону“, купую наємників, яких остаточну судьбу — чи нею буде їхня „національна державність“, чи прилучення до Росії, чи, як того бажав Дмовський, поділ між Росією й Польщу — можна буде вирішити колись пізніше, коли положення в Східній Європі виясниться. В цьому абсолютному браку пересудів, із яким французька політика докладно бачила, що українці, хоч би вони передтим, підчас світової війни, були хоч які приятелі Німців, далеко не при всяких умовах могли бути німецькими приятелями, тільки що в деяких умовах дуже добре можна було вжити їх як знаряддя Франції і Польщі, виявлялася власне — хоч як програма Дмовського позірно покривалася з політикою Clémentieux — різниця між оформлюючою здібністю дійсного державного мужа — Clémentieux — і самою тільки зручністю вміло лявірувати в створених обставинами ситуаціях, яка характеризувала політичного доктринера — Дмовського.²)

¹) Пізніше, 19. травня 1919, підчас того як поляки Галичину якраз здобували, звертало теж французьке міністерство закордонних справ у своєму письмі до української делегації в Парижі увагу українців на konieczність безпосередньої польсько-української угоди яко на передумову французької підтримки для України. В цьому письмі стояло: „Необхідно треба, щоб українці і поляки сполучилися до боротьби проти їхнього спільного ворога, більшовиків, забули про свої взаїмні самолюбні (personelle) претенсії і припинили свою й без того вже занадто довго затягаючуся взаїмну боротьбу“. Але українці навіть тоді ще того не розуміли, що дорога до прихильності Франції веде через Варшаву. (Марголін, op. cit. ст. 272—373 і 144—146 наводить у цілости те вельми характеристичне письмо.)

²) В цім змислі розсуджує теж і Марголін op. cit. ст. 151—152: Ці останні (себто і Clémentieux і Foch, В. К. були в своїх найтайніших міркуваннях готові признати на папері „самостійність“ якоїсь маленької України, яка б у дійсности була підпорядкована Польщі яко гарматне мясо проти Німеччини в польському змислі... На заході на користь Польщі, Румунії і Чехословаччини звівечена, рисувалася така Україна в увяленню авторів цього плану (себто санітарного кордону і піддержування Польщі, Румунії й Чехословаччини, В. К.) в границях тільки по Дніпро, при чому Лівобережжя було признане для Московщини, щоб задоволити її вимоги“.

Раз не мала Франція що до України ніяких пересудів у роді Дмовського і раз вона бачила можливість включення України у французьку систему в Східній Європі, то можна б думати, що це отвирало перед Україною якусь можливість успішної дипломатичної гри з Францією і то в змислі України яко союзника, а не лиш яко зняряддя Франції. Міжтим отой французький брак пересудів показував тільки, які можливости Україна у Франції мала б, коли б внутрішня політична вартість України була більша, ніж вона в дійсности на переломі 1918/19-ого року була, коли б прийняти, що Гетьманська Держава не пропала, тільки обєднала ціле Українство в хотінню створити свою національну державу — і то якраз на соціально-консервативних, або й реакційних підставах, бо ніякої іншої можливости не було, — то така Гетьманська Україна, яка і по свому обемі і по своїх упорядкованих внутрішніх відносинах обіщувала б стати в тогочасній Східній Європі потугою першої кляси, годилася б дуже добре до того, щоб французький брак пересудів поставив на таку українську карту яко на свого будучого, Франції в принципі рівнорядного союзника і навіть при певних умовах підтримував Україну з усіх сил проти Московщини, цілком таксамо як Польшу проти Німеччини, щоб отака українська держава міцно закріпилася. Коли б прийняти, що після упадку Гетьманщини Наддніпрянщина Петлюри уявляла собою хоч принаймні на Правобережжю таку упорядковану державу як Галичина, — то й тоді ще могла б така держава осягнути союзу вартість для Франції. Навіть коли б прийняти, що Польша дала Західній Україні спокій і Галичина з успіхом вмішалася в наддніпрянські справи, там створила упорядковані відносини і власними силами успішно виперла більшовиків із Правобережжя, — навіть тоді ще могла б отака маленька, але внутрі міцно закріплена, і перш за все свої взаємини з своїми сусідами, як ось із Польщею, сама, зі свого власного рішення управильнююча Україна рахувати на те, що знайде опору у Франції й при цьому збереже досить значну міру власної самостійности, себто що Франція не буде поводитися з нею як із півколоніальним, французькому диктатови цілком підлеглим протекторатом, або й навіть як із якоюсь пограничною сторожжю Польщі, тільки як з якимсь, хочби в ріжних відношеннях далеко більше ніж наприклад Польша експлюатованим, союзником у „санітарнім кордоні“, і що Франція навіть безпосередно обстане за поставленням якоїсь української держави.

Але Україна, якою вона на переломі 1918/19-ого року дійсно була, не мала ніяких передумов, щоб у цьому змислі використати французький брак пересудів. Галичина була замотана в погубну війну з Польщею — себто вона нападала на Францію, бо вже було зясовано, до якої великої міри французи вважали добро Польщі життєвим питанням Франції. Галичина не рішалася теж ніяких заходів, щоб цю війну покінчити, бо вона не рішалася полагодити конфлікт у безпосередних переговорах із Польщею — а хочби за ціну великих власних втрат. Підчиняю-

чися розсудови Паризької Мирової Конференції, вона робила найхибніше з усього, що робити взагалі могла, бо тому що вона в цей спосіб посміла стати в незаперечно французькій сфері інтересів у Східній Європі вимінним об'єктом у руках ліберальної Англії, мала Франція крім добра Польщі ще одну причину більше для цього, щоб Західну Україну цілком збавити зі світу, а саме: супротивенство до Англії. При цьому можна майже з усією певністю прийняти, що французи оцінювали галицьку державну здібність багато вище, ніж наприклад англійські „приятелі“ Галичини, і що вони були цілком того свідомі, що залишючи Галичину, вони виключали взагалі всяку можливість повстання хоч будь якої української державки в Східній Європі.

А те, що з України залишалось після виключення Галичини з французьких міркувань — Наддніпрянщина Симона Петлюри, якою вона в тому часі була, — було так ясно й виразно нездібне до державности, що навіть якийсь наддніпрянський Talleyrand, коли б наддніпрянці такого мали, ніяким чином не міг би доконати того, щоб переконати Францію, що Наддніпрянщина Симона Петлюри годилася на те, аби стати заслугоючим на поважну увагу союзником Франції в „санітарнім кордоні“. В наслідок того звертався той самий французький брак пересудів, який дуже добре міг би стати міцною опорою України в європейській дипломатії, коли б Україна була упорядкованою, своїх цілей і шляхів виразно свідомою державою, проти України, і то не лиш проти Галичини, а й проти Наддніпрянщини. Притоку до цього дали самі Наддніпрянці. А власне: нездібна, щоб власними силами хоч з бідною встоятися і щоб ті області, які вона посідала, самій упорядкувати, бачила „Директорія“ — як передтим „Центральна Рада“ у вмашеруванні німецької окупаційної армії — вже починаючи від грудня 1918 одиноке своє спасіння в тому, щоб Антанта підтримувала її воєнним матеріалом, у тій вірі, що ніби-то чужі танки можуть занувати якусь державу там, де не вистарчає власної здібности до самоволодіння¹). Цей крик „Директорії“ до антанти за допомогою проносився тим розпучливіше, чим успішніше більшовики „Директорію“ торошили. Але в цей спосіб наддніпрянці робили все, щоб французький брак пересудів — якщо він тільки цього захотів би — послужився поки-що наддніпрянцями виключно як пограничною сторожою для Польщі й Румунії, як купою найомників проти більшовиків, без того, щоб Франція мусіла на ділі до поставлення якоїсь української державки серіозно прямувати. Ось таке було загальне поведіння Франції щодо українського питання, щось так наче стабільна точка спочинку маятника, але цей маятник відхилявся в поодиноких ситуаціях, одним разом на користь поставлення якоїсь французької депенденції на Україні, другим разом у напрямку на знищення українських національно-

¹) Павло Христюк, Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. (Українська революція. Розвідки і матеріали). Книга I—IV. Відень 1921—1922. Книга IV. Ст. 28—29.

державних змагань. Не Clémentseau, тільки французька військова партія на чолі з маршалком Foch-ем була хвилинами близька до того, щоб запуснитися в гру з Наддніпрянщиною і навіть з Галичиною.

А саме: позиція Clémentseau-а з його „санітарним кордоном“ була наче головною боєвою лінією французької політики в Східній Європі, лінією, на якій крилах начеб-то легкі, тактично незалежні війська робили диверсії, щоб своїми евентуальними успіхами головну боєву лінію скріпити, абож відбити назад, утекти за оту лінію без того, щоб вона сама мусіла відступати. Так з одного боку стояло французьке міністерство закордонних справ у приятних взаєминах із російською контрреволюцією, симпатизуючи з відбудовою навіть не якоїсь федеративної — як англійці — а централістично-одностайної Росії, щоб на випадок, що в Росії переможе реакція, тримати отвором для Франції порозуміння з Росією навіть за плечима, або й на кошт Польщі¹⁾, і ще 17. червня 1919 заявлявся французький міністр закордонних справ Richon у французькому парламенті за відбудовою одностайної Росії²⁾. З другогож боку, яко другу диверсію, вів маршалок Foch французьку військову політику узброєної антантської інтервенції в Росії. При цьому не ходило про це, щоб за всяку ціну відбудувати одностайну Росію, тільки про це, щоб насамперед знищити московський більшовизм при допомозі різношерстної мішанини сил самої антант, російської контрреволюції і народів Росії і щойно після того рішиться чи то за одностайною Росією, чи за якимсь іншим ладом у Східній Європі³⁾.

Цей плян існував уже при кінці світової війни. А власне: постанови перемиря для Німеччини містили в собі умову, що німецькі окупаційні армії в Східній Європі можна відтягнути назад щойно по наказу антант. Осьтак готувалася Антанта до того, щоб німців пізніше змінити зорганізованими на місці протибільшовицькими мілітарними силами і певно теж і антантськими залогами. Базою цієї широкояк закроєної акції проти Москви мала стати — як це видно з цитованого вже листа Lloyd George-а до Clémentseau з грудня 1918 — Гетьманська Україна. Побідне повстання проти Гетьманщини розторожило одначе весь цей плян, і поки антанта мала час зміну німців хочби лиш приготувити, повстало в Східній Європі цілком інше положення, ніж те, з яким рахувалися: Гетьманська Україна була втрачена на річ революційних наддніпрянців, база контрреволюції скорчилася на тонку обласну пасмугу, яку безпосередно, чи посередно тримав Денікін: на Крим, на найпівденнішу частину степової України і на Кубанщину, та на держані самостійно генералом Красновом частини Донщини. Така дезорганізована була вся контрреволюція повстанням проти Гетьманщини, що було ясно,

1) Пор. Марголінъ; *op. cit.* ст. 150—151.

2) Лозинський, *op. cit.* ст. 117.

3) Христюк, *op. cit.* Книга IV. ст. 29. Пор. Марголінъ, *op. cit.* ст. 102, III ff.

що плян Foch-а вимагав кинення не тільки без порівняння більших антантських військ, аніж первісно припускали, але й теж без порівняння більших грошових засобів, аніж первісно гадали. Що-до військ, то їх не було на ту ціль у скривавленої й виснаженої світовою війною Франції, тільки були з усіх антантських держав в одної лише Америки. Але передовсім субвенціонування Foch-ового пляну робило тепер усю цю справу залежною не лиш від войовничого запалу цього маршалка і Франції, але в першу чергу від американського й англійського капіталу. Отже заняли ріжношерстні ватаги, які вдалося було в даній хвилині стягнути головним чином зі Солунської армії — французи, поляки, російські добровольчі відділи — під французьким проводом і після бою з ватагами „Діректорії“ вже 18. грудня 1918 Одесу, де французькі повелителі негайно вступили в звязок із російською контрреволюцією і навіть зложили окремих „южно-російський уряд“¹⁾, але рівночасно розпочато в Парижі заходи, щоб прихилити до французької акції в Східній Європі теж Америку й Англію. Так пропонував маршалок Foch 12. січня 1919 „Найвищій Воєнній Раді“²⁾ створити негайно інтернаціональну, головним чином американську й американському верховному командуванню підчинену армію, кинути її в Польщу і підприняти з цієї бази негайне й повне знищення більшовиків. Але „Найвища Воєнна Рада“ на це не згодилася тимбільше, що Foch рівночасно вимагав постіжного захоплення Надренщини Францією, а що антантських військ Foch-еви відмовлено, то тепер французька військова партія пустилася в інтриги, які з одного боку мали підготувати базу для пізнішого наступу антантських військ крім у Польщі й Румунії теж на Україні, а з другого боку мали приневолити Америку й Англію прийняти інтервенційний плян Foch-а і дати цьому маршалкови до розпорядимости більші маси військ і гроші.

Акцію що до Наддніпрянщини підчинено шефами французької військової місії в Румунії генералом Berthelof³⁾, і 15. січня 1919 настановлено в Одесі генерала d'Anselme-а, якого шефом штабу був полковник Freudenberg, головнокомандуючим „Армії Підденної Росії“, яких область обмежувалася поки-що на Одесу й її околицю і які склалися з ріжношерстних — в тому числі навіть грецьких — відділів із Солунської армії, з одного польського легіону і з російських реакційних добровольчих отрядів). Первісно був намір розбудувати цю базу при помочі окупації „діректоріанської“ України російськими

1) Членами цього „Уряду“ були: Касімов, Стерлігов, Суачинський, проф. Білімович, Кордініані Літвінов-Фвлінський. (Христюк, *op. cit.* Кн. IV. ст. 28).

2) „Найвища Воєнна Рада“ складалася з французів: маршалка Foch-а і генерала Weugand-а, з англійця Sir Henry Wilson-а і з американця генерала Tasker Bliss-а. (Baker, *op. cit.* Т. I. ст. 137).

3) Baker, *op. cit.* Том II. ст. 23, 25.

4) Христюк, *op. cit.* Книга IV. ст. 42—44, 92 ff.

контрреволюційними отрядами¹⁾. Але тому, що дуже швидко показалося, що ті ватаги „Армій Південної Росії“, якими командували Французи в Одесі, є далеко за слабій і за маловартні, щоб із ними можна було запускатися в розбурхану „директоріянську“ Україну, і з другого боку тому що „Директорія“ своїми численними висланниками²⁾ просила антантської помочі занадто благально, щоб можна було її вперто вважати „півбільшовиками“ і щоб зрезигнувати з поставлення теж і „директоріянських“ ватаг у ряди французьких армій „Південної Росії“, то вкінці рішено теж і наддніпрянцями послужитися для F o s h -ового пляну поруч із численними іншими помічними військами. Умови, які при цьому поставлено, були рівно ганебні для наддніпрянців, що вигідні для Франції, щоб дістати в виді Наддніпрянщини в свої руки застав проти Росії, який пізніше можна було б рівно добре віддати назад Росії за ціну якогось відповідного відшкодування, що й постійно затримати в своїх руках яко якусь „самостійну“ українську депенденцію Франції.

А власне: На конференції представників „Директорії“³⁾ з полковником F r e u d e n b e r g -ом в Бірзулі 6. лютого 1919 поставила французька військова партія слідууючі ультимативні умови: 1. уступлення з „Директорії“ соціально найрадикальнішого члена й рівночасно президента „Директорії“, Володимира Винниченка, як теж окричаного авантюрником Симо́на Петлюри та П. Андрієвського, який не подобався російській реакції яко ірредентист, усунення соціалістичного кабінету В. Чеховського і реорганізація „Директорії“ й її уряду по вказівкам французького верховного командіра „Армій Південної Росії“; 2. підчинення залізниць під контролю французького верховного командування, як теж 3. фінансів під контролю Франції; 4. підчинення „директоріянських“ військ під накази французького верховного командіра „Армій Південної Росії“; 5. вжиття російських старшин з армії Денікіна в українській армії на випадок недостачі українських старшин; 6. письмо українського уряду до французького, в якому український уряд жалів би всіх своїх похибок — себто приязного відношення українців до німців підчас світової війни і соціалізаційних спроб після повалення Гетьманщини, — обіцював бивести далі війну проти більшовиків

¹⁾ Христюк, оп. сіт. Книга IV. ст. 29. Пор. Марголінъ, оп. сіт. ст. 102, III ff.

²⁾ „Директорія“ „переговорювала“ з французами в Одесі від кінця грудня 1918 аж до середини березня 1919. В цих „переговорах“ головним чином з полковником F r e u d e n b e r g -ом змінювали себе: генерал Греков, генерал Матвіїв, Др. Осип Назарук, С. Остапенко, Др. Галіп, Арнольд Марголін і К. Мацієвич. (Пор. Марголінъ, оп. сіт. ст. 109, 110—112, Христюк, оп. сіт. Кн. IV. ст. 29, 42—44, 92 ff.).

³⁾ В цій конференції прийняв участь з боку наддніпрянців: І. Мазепа (соціалдемократ), С. Бачинський (соціалреволюціонер), генерал Греков і С. Остапенко. (Христюк, оп. сіт. Кн. IV. ст. 92), а з боку французів: полковник F r e u d e n b e r g, сотник L a n g e r o n і четап V i l l a i m e. (Notes présentées par la Délégation de la République Ukrainienne à la Conférence de la Paix à Paris. (Париж) Février-Avril 1919, ст. 34).

і просив би Францію підтримки насамперед у справі поставлення якоїсь української армії, а на пізніше в справі організації цілого „економічного, фінансового, мілітарного і політичного життя України“, при чому те письмо виразно підкреслювало, що це прохання України до Франції випливає виключно з довіря до французів, їхньої великодушності і їхньої історичної слави¹⁾. Крім цього вимагали французи, щоб земельну реформу переведено тільки на підставі відшкодування великоземлевласників і щоб взагалі політика „Діректорії“ „не шкодила економічним і соціальним інтересам поодиноких суспільних верств“²⁾. У відплату за сповнення цього ультімату обіщували французькі військові повелителі піддержувати наддніпрянців воєнним матеріалом³⁾, допомогти їм щодо висилки якоїсь української місії на Мирову Конференцію в Парижі і потаємно признати „Діректорію“. Але, щоб не псувати цією українською грою своїх відносин до російської контрреволюції, французька військова партія стояла міцно на тому, щоб називати офіційно Україну „Південною Росією“, а „Діректорію“ „Урядом Української Зони“⁴⁾.

Навіть на верху своєї потуги, на чолі кількасоттисячної армії, яка незрушно тримала в своїх руках цілу Україну й як на відплату за свої домагання могла покликатися на те, що вона успішно стереже цей край перед анархією в нутрі, перед чужими інвазіями з зовні, ніколи не дозволювали собі німці в 1918-ому році ані частини тієї безоглядності в відношенню до українців, на яку собі вже тепер позваляла французька солдатеска, ледви посідаючи одну-одинокую пристань України і на чолі ріжноманітної до купи златаної ватаги, яку навіть „Діректорія“

¹⁾ Кілька днів пізніше — 14. лютого 1919 — подиктував Berthelot слідуючий зміст цього „манфесту“ „Діректорії“: „Прийнявши до відома загальний наказ ч. 28 Начального Командіра першої групи дивізій, просить Діректорія, признаючи поповнені нею помилки, антантських держав протекції для свого краю. Вона настоює на тому, щоб французьке Начальне Командування вело безпосередню всі дипломатичні, мілітарні, політичні, економічні, адміністративні і юридичні справи (України, В. К.) аж до закінчення боротьби проти більшовизму. Діректорія покладається на великодушність Франції й держав антанті в тому, що вони при закінченню боротьби проти більшовизму допоможуть упорядкувати національні питання і пограничні справи (України, В. К.). (Пор. Христюк, *op. cit.* Кн. IV. ст. 102). Під наказом ч. 28 треба розуміти слідуючу відозву генерала d'Anselme-а з 7. лютого 1919: „генерал d'Anselme переняв 15. січня 1919 Начальне Командування над Арміями Південної Росії і над військовими частинами посторонніх націй. Франція і Союзники не забули зусиль Росії на початку війни, і тепер вони прийшли до Росії, щоб дати нагоду всім благодійним елементам і патріотам відновити в країні лад, який уже віддавна знищений жорстокостями горожанської війни“. (Пор. Христюк, *op. cit.* Кн. IV. ст. 92—93).

²⁾ Христюк, *op. cit.* Кн. IV. ст. 92. Марголинъ, *op. cit.* ст. 123.

³⁾ Теж і генерала Донських Козаків Краснова ушасливлено подібною пропозицією французького „протекторату“ над Донською Областю, яка була від 29. квітня 1918 самостійною державою. Краснов відкинув одначе „допомогу“ під такими умовами. (Hugwicz, *op. cit.* ст. 141).

⁴⁾ Марголинъ, *op. cit.* ст. 123 формує французькі зобов'язання ось як: „Зі свого боку Франція мала признати Діректорію фактичним уря-

досить сильна була кожної хвилини розігнати і „скинути в море“¹⁾ Раз національна державність є тільки найвищою мірою самоволодіння якогось народу в його країні, раз жива національнодержавна тенденція є тільки прямунням якогось народу до найвищої в даних обставинах для нього досяжної міри свого самоправління і раз українці поповнили той гріх, що ту найвищу міру свого самоправління, яка була для них можлива в Гетьманській Державі, не прийняли, так що їм уже нічого не залишалось, як тільки або стати зняряддям якихсь чужих, скорумпованих клік²⁾ або підчинитися більшовизмови і брати участь у зруйнуванню цілої тієї системи в Європі, якої авангард осьде тільки-що висадився в Одесі — то навіть підчинення під більшовицьку Москву давало б їм достатнішу міру самоправління, ніж зарозумілість французьких генералів.

Але наддніпрянські революціонери не почували ніякої дійсної живої тенденції до панування над їхньою країною, їм вистарчало лиш, щоб Україну взято формально у список „самостійних держав“, хочби на ділі їхнім краєм володіли якісь чужі здобичники як якоюсь кольонією, — і тому „Діректорія“ прийняла французький ультимат у довірю, що Франція може отаку „самостійну державу“ їм ще поставити. 9 лютого 1919 уступив президент „Діректорії“ Володимир Винниченко разом із соціалістичним кабінетом В. Чеховського, і під головуванням С. Остапенка зложився 19 лютого 1919 кабінет тих партій, які передтим часами підтримували Гетьманщину.³⁾ Теж вироблено потаємно 17 лютого 1919 текст вимаганого маніфесту „Діректорії“ до Франції і послано його генералови d'Anselme-ови.⁴⁾ Але все це французам не вистарчало: генерал d'Anselme вимагав у відповідь на це 1 березня 1919 ще й уступлення С. Петлюри і П. Андрієвського. Він обіцював негайну поміч, якщо теж і вони уступлять,⁵⁾ і рівночасно прислав проект тимчасо-

дом України аж до часу вирішення питання про суверенність України Мировою Конференцією“. Але це формулювання є хибне, як це можна бачити з ноти паризької української місії на Мирову Конференцію з дня 11. квітня 1919. З надзвичайним натиском підкреслює ця нота, що обіцуювано тільки таємне призначення „Діректорії“. (Notes présentées... ст. 35). Теж інші дані Марголіна (op. cit. ст. 121—124) про одеські „переговори“ є ще найменше неповні, (Пор. Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 27—29, 40—44, 68 замітка, 91—108, і Notes présentées... ст. 32—37).

¹⁾ Так нпр. благав командуучий військами „Діректорії“ під Одесою Лупенко вже в грудні 1918 і в січні 1919 „Діректорію“ дозволити йому „скинути одеську антанту в море“. (Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 31). І дійсно пізніше — в останніх днях березня і перших квітня 1919 — стоячий у союзі з більшовиками наддніпрянський отаманчик Григорів „скинув антанту в море“ з найбільшою легкістю. (Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 124).

²⁾ Так нпр. говорили пізніше, що французький консуль Ennaud, який займався з Одесі перед придбанням d'Anselme-а „від імени Франції“ політикою підтримання російської реакції проти „Діректорії“, був підкуплений російськими реакціонерами. (Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 28).

³⁾ Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 97—98.

⁴⁾ Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 102—103.

⁵⁾ Христюк, op. cit. Кн. IV. ст. 103.

вого договору Начального Командування „Армії Південної Росії“ з „Діректорією“, щоб осьтак показати, як близько було до України репрезентоване Францією щастя.¹⁾

З жахливішою виразністю, як у тому французькому ультиматі і в факті його прийняття „Діректорією“, не могла — дивлючися з українського національного й державного становища — виявитися безрозумність саботування Гетьманщини наддніпрянцями в літі 1918 і безцільність її пізнішого повалення, як неминучого наслідку не лише хиб самої Гетьманщини, а й отого саботування. Гетьманщина була консервативна, але це випливало з власного переконання і власного рішення місцевих консервативних елементів самої таки України. Це не була в засаді теж ніяка реакційна, тільки поміркована, консервативна держава. Аджеж вона старалася прихилити до себе свідомо-український наддніпрянський загал, щоб він, поставлений на службу державі, став на перешкоді вибрикам російських реакціонерів на Україні, і теж свідомість конечности систематичних реформ — особливо в земельному питанні — була в Гетьманщині. Приняття російської реакційної бюрократії на українську державну службу далеко ще не рівнялося конечности панування цієї бюрократії, як не панують у нинішньому Радянському Союзі реакціонери, що мають яко соціялісти посаду в радянському державному апараті й армії. (Продовження буде).

1) Зміст цього проекту звучав ось як: „1. Отримавши декларацію Діректорії України з дня 17. лютого 1919 ч. 85⁴, заключає командуючий союзними військами в Південній Росії умову з Діректорією про різні справи, згадані в цій декларації, зокрема про боротьбу проти більшовизму. 2. На випадок зміни в особистому складі Діректорії підчас боротьби проти більшовизму залежить вступлення нових членів в Діректорію від згоди командування союзних військ у Південній Росії. 3. Всі війська Української Зони підлягають одностайному загальному командуванню, себто наказам і контролі командування союзних військ. Союзне командування має контролювати й направляти залізниці. Воно настановляє по власному розсуду стаційних комісарів і старшин в цих стаціях і установах, які внаслідок їхньої більшої важности мусять підлягати його безпосередньому керуванню. 4. Союзне командування буде дбати про лад у фінансових справах. Для цього будуть настановлені заступники Франції з необмеженими повноваженнями. 5. Союзне командування допоможе Діректорії вислати українську місію на Мирову Конференцію. 6. Українська армія творить щодо своєї внутрішньої організації окрему незалежну одиницю. 7. Мішана комісія дістане завдання розслідити і ввести в списки всякого роду шкоди, які були понесені підчас війни й підчас боротьби проти більшовиків. 8. Союзне командування не буде противитися тимчасовим економічним і соціальним реформам, які по своїй природі не будуть небезпекою для порядку. 9. Осілок Діректорії буде призначений у порозумінню з союзним командуванням особливо з увагою на потребу звязку. 10. Всякого роду матеріял, якому грозить небезпека, що він попаде в ворожі руки, буде евакуований згідно з виробленим французьким командуванням пляном, який на випадок конечної потреби передбачає транспорт через Румунію. 11. Союзне командування зробить усе, щоб покінчити военний стан між Польщею і військами Діректорії, і жадає, щоб якась комісія устійнила умови перемиря і області окупації, розважала питання Львова і т. д. Воно теж подбає, щоб призвести добрі сусідські відносини з Румунією. 12. Політичні в'язні будуть вименяні. (Пор. Христюк, оп. cit. Кн. IV. ст. 104).